

MONOGRAFIE

Práce a její právní
regulace v Protektorátu
Čechy a Morava
(1939–1945)

JAROMÍR TAUCHEN

 Wolters Kluwer

Vzor citace: TAUCHEN, J. *Práce a její právní regulace v Protektorátu Čechy a Morava (1939–1945)*. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2016, 480 s.

ÚSTŘEDNÍ KNIHOVNA

právní fakulty MU

Dp-1011 / 165 983

Recenzovali: prof. JUDr. Ladislav Vojáček, CSc.
doc. JUDr. PhDr. Pavel Maršálek, Ph.D.

© JUDr. Bc. Jaromír Tauchen, Ph.D., LL.M., 2016

ISBN 978-80-7552-304-4 (brož.)
ISBN 978-80-7552-305-1 (e-pub)

Vydává Wolters Kluwer ČR, a. s., U Nákladového nádraží 6, 130 00 Praha 3, v roce 2016 jako svou 2477. publikaci. Odpovědná redaktorka Iva Rolečková. Jazyková korektura Eliška Tersago. Vydání první. Stran 480. Sazba Tomáš Žižka. Tisk Sowa Sp. z o. o., ul. Raszyńska 13, 05-500 Piaseczno, Polsko.

Obsah této publikace naleznete také v ASPI.

E-kniha je dostupná na www.wolterskluwer.cz/obchod

www.wolterskluwer.cz, e-mail: obchod@wolterskluwer.cz, tel.: 246 040 405, 246 040 400,
fax: 246 040 401

Obsah

O autorovi	IX
Úvodem	X
Dosavadní stav zpracování tématu a charakteristika sekundární literatury	XIV
Kapitola 1: Pracovní poměr a jeho specifika před vyhlášením Protektorátu Čechy a Morava	1
1.1 Služební smlouva	2
1.2 Živnostenská pracovní smlouva	5
1.3 Další druhy pracovních smluv	6
Facit	8
Kapitola 2: Ideologické pojetí práce a vybraných kategorií pracovního práva	9
Facit	19
Kapitola 3: Říšské pracovní právo jako vzor pro pracovní právo protektorátní	20
3.1 Zákon o uspořádání národní práce	21
3.2 Kolektivní pracovní právo	23
3.2.1 Komisaři práce	23
3.2.2 Německá pracovní fronta (DAF)	24
3.3 Individuální pracovní právo	26
3.4 Disciplinární soudnictví	31
Facit	33
Kapitola 4: Omezení autonomie vůle v pracovněprávních vztazích	34
4.1 Hromadné propouštění zaměstnanců, zákaz výpovědi a jiná omezení autonomie vůle zaměstnavatele a zaměstnance	35
4.2 Mzdy, platy a mzdová politika	45
4.3 Pracovní morálka	62
Facit	66

Kapitola 5: Systém řízení a nucené práce	68
5.1 Zavedení všeobecné pracovní povinnosti	69
5.2 Snahy o zavedení všeobecné pracovní služby	73
5.3 Včleňování do práce	75
5.4 Příkazování k výkonu prací v zemědělství	83
5.5 Příkazování pracovních sil	87
5.6 Evidence pracovních sil – pracovní knížky	91
5.7 „Dobrovolný“ nábor pracovních sil do Říše	100
5.8 Nucené pracovní nasazení v Říši	110
5.9 Nasazení ročníku 1924	120
5.10 Totální nasazení pracovních sil	127
5.11 Pracovní nasazení na zákopové práce	135
5.11.1 Pracovní nasazení v Dolním Rakousku	135
5.11.2 Pracovní nasazení na Moravě a ve Slezsku	139
5.12 Pracovní nasazení u protiletectvé ochrany	147
5.13 Pracovní nasazení u Technické nouzové pomoci	150
5.14 Pracovní útvary a kárné pracovní tábory	155
5.14.1 Pracovní útvary	155
5.14.2 Kárné pracovní tábory	159
Facit	163
Kapitola 6: Ochrana života a zdraví zaměstnanců a bezpečnost práce	165
6.1 Pracovní doba a její úprava	168
6.2 Svátky a pracovní doba	177
6.3 Dovolená	180
6.4 Další nově vydané předpisy k ochraně zdraví zaměstnanců	184
6.5 Úprava ubytování zaměstnanců	189
6.6 Závodní lékaři	192
6.7 Poradna pro choroby z povolání	194
Facit	195
Kapitola 7: Zvláštní pracovněprávní postavení určitých skupin zaměstnanců	197
7.1 Odlišnosti v pracovněprávní úpravě německých zaměstnanců	197
7.2 Diskriminace Židů v pracovním právu	207
7.2.1 Definice pojmu „Žid“	208
7.2.2 Vyloučení Židů z výkonu veřejných funkcí, svobodných povolání a ze zaměstnání	210
7.2.3 Právní úprava zaměstnávání Židů	215
7.2.4 Restrikce vůči „židovským míšencům“	218

7.3 Veřejní zaměstnanci	220
7.4 Zaměstnávání slovenských dělníků	230
7.5 Zemědělství dělníci	234
7.6 Domáctví dělníci	240
7.7 Osoby zaměstnané v domácnosti	247
Facit	248
Kapitola 8: Ovlivnění volby povolání a učební poměr	250
8.1 Nástroje pro plánovité včleňování mládeže do nedostatkových povolání	250
8.1.1 Poradenství pro volbu povolání	250
8.1.2 Výstavy	256
8.1.3 Film	258
8.2 Učební poměr	261
Facit	268
Kapitola 9: Zastoupení zaměstnanců	269
9.1 Odborové organizace	269
9.1.1 Úvodem	269
9.1.2 Proces sjednocení odborového hnutí	272
9.1.3 Zásahy okupantů do personálního obsazení a činnosti odborů	281
9.1.4 Jednoty a Ústředí jednot	285
9.1.5 Národní odborová ústředna zaměstnanecká (NOÚZ)	292
9.1.5.1 Organizační struktura	295
9.1.5.2 Oblast působnosti NOÚZ	304
9.2 Závodní výbory	322
9.3 Závodní a revírní rady v hornictví	326
Facit	327
Kapitola 10: Správa na úseku práce	330
10.1 Zprostředkovatelný práce	330
10.2 Úřady práce	333
10.3 Ministerstvo sociální a zdravotní správy, Ministerstvo hospodářství a práce	356
10.4 Úřad říšského protektora	364
10.5 Oberlandráti	366
10.6 Dozor nad dodržováním pracovněprávních předpisů	368
10.6.1 Živnostenská inspekce	368
10.6.2 Horní inspekce	378

10.7 Výzkum práce – Ústav lidské práce	380
10.7.1 Vznik Ústavu lidské práce	380
10.7.2 Organizace a poslání Ústavu lidské práce	382
10.7.3 Konkrétní činnost Ústavu lidské práce	385
10.7.3.1 Poradenství pro výběr povolání	385
10.7.3.2 Komerční psychotechnické vyšetřování	386
10.7.3.3 Ekonomie práce a výzkum práce	387
Facit	387
Kapitola 11: Řešení pracovněprávních sporů	389
11.1 Pracovní soudy	389
11.2 Hornické rozhodčí soudy	396
11.3 Rozhodčí komise závodních výborů	397
11.4 Řádné soudy	398
11.5 Osnova vládního nařízení o pracovním souručenství	399
Facit	401
Závěrem	402
Resume	407
Seznam použitých archivních pramenů	417
Bibliografie	419
Věcný rejstřík	449
Osobní rejstřík	455

O autorovi

JUDr. Bc. Jaromír Tauchen, Ph.D., LL.M. (* 1981)

V letech 2000–2005 studoval na Filozofické a Právnické fakultě Masarykovy univerzity v Brně, na které i úspěšně složil rigorózní zkoušku a absolvoval doktorské studium. Absolvoval výzkumné pobyty, studia a stáže na německých a rakouských univerzitách (Innsbruck, Konstanz, Dresden, Passau, Regensburg, Münster, Wien). Od roku 2006 vyučuje na katedře dějin státu a práva brněnské právnické fakulty semináře z obecných a českých právních dějin a další předměty vyučované v německém jazyce. Zabývá se především právem platným v Protektorátu Čechy a Morava, německými a rakouskými právními dějinami s těžištěm v období národního socialismu a dějinami Němců v českých zemích. Výsledky své vědecké práce publikuje v odborných periodících jak u nás, tak i v zahraničí. V současnosti se jako jeden z dvou hlavních editorů podílí na přípravě patnáctisvazkové *Encyklopedie českých právních dějin*. Dr. Tauchen je rovněž soudním tlumočnickem pro německý jazyk. Je členem Komory soudních tlumočnicků České republiky, Deutsch-Tschechische Juristenvereinigung e.V. a aktivně je činný v The European Society for History of Law.

Úvodem

Monografie s názvem *Práce a její právní regulace v Protektorátu Čechy a Morava (1939–1945)* je výsledkem více než šestileté intenzivní badatelské činnosti autora, který se vývojem pracovního práva v období nacistické okupace českých zemí začal poprvé odborně zabývat v roce 2010 v rámci řešení tříletého grantového projektu *Vývoj soukromého práva na území České republiky*.

V období Protektorátu Čechy a Morava hrála práce zásadní roli a oblast pracovního práva náležela k těm právním odvětvím, které doznaly nejvíce faktických i legislativních změn. Po provedení základních rešeršů v rámci výše uvedeného projektu bylo jasné, že práce a její právní regulace vyžaduje podrobné zpracování, neboť dosavadní sekundární literatura v tomto směru vykazuje značný deficit, popřípadě je pro své ideologické zaměření zavádějící a její závěry je proto nutné revidovat. Mnohé práce vydané v období před rokem 1989 nehodnotí pozitivně snad ani jediné opatření, které po zřízení Protektorátu Čechy a Morava přinesly nové předpisy pracovního práva či sociálního zákonodárství.¹ Zároveň však tito autoři mlčky přecházejí fakt, že celá řada principů, které obsahovalo protektorátní pracovní právo, byla následně ochotně převzata po skončení druhé světové války. Mnohé z těchto právních norem pak platily ještě v období padesátých let minulého století.²

Jedním z cílů této práce je podívat se na vývoj pracovního práva a vztahů spojených s prací z nového, minulostí nezatíženého pohledu a vyplnit tím velkou mezeru v české právní historiografii. Z velké části tato publikace přináší zcela

¹ Po změně politických poměrů v českých zemích v roce 1939 došlo rovněž ke změně sociální politiky, jejímž výrazem v oblasti práva bylo pracovní a sociální zákonodárství. Nacisté tak čerpali inspiraci u známé Bismarckovy zásady „politiky cukru a biče“, kdy si chtěli za poskytnutí určitých ústupků v sociální oblasti upevnit svou politickou moc. Zůstává dodnes otázkou, jak velký okruh osob z řad dělnictva byl skutečně ovlivněn nacistickou sociální politikou, resp. jaké účinky měla na protektorátní obyvatelstvo celá řada provedených sociálněpolitických opatření. Některé publikace z doby před rokem 1989 jednoznačně uvádějí, že snaha oklamat masy ovlivnila jen „malý okruh demoralizovaných živlů z řad pracujících“, avšak toto tvrzení nikterak neodůvodňují či neobjasňují (HOUSER, J. Fašistická „sociální“ politika v době okupace. *Právněhistorické studie*, roč. 9, 1963, s. 113); tato otázka by si jistě zasloužila vypracování dílčí studie, ovšem nejedná se již o problematiku právní historie, nýbrž sociální historiografie.

² Jako příklad je možno zmínit publikační činnost Jaroslava Housera, z níž lze uvést například dva články: Fašistická „sociální“ politika v době okupace. *Právněhistorické studie*, roč. 9, 1963, s. 113–127 a Nucená práce a okupantské právo. *Právněhistorické studie*, roč. 13, 1967, s. 157–188; obdobně také KARNÝ, M. K otázce sociální demagogie v Heydrichově protektorátní politice. *Slezský sborník*, roč. 82, č. 1, 1984, s. 1–22.

nové a dosud nepublikované poznatky, které byly získány zejména na základě studia archivního materiálu.

Tato publikace je koncipována tak, aby čtenáři přehledně podala dané téma na základě dostupných archiválií, edicí archivního materiálu, publikovaných pramenů práva, odborné dobové i současné sekundární literatury, memoárů či dobového tisku. Jak je uvedeno níže, v podkapitole věnované dosavadnímu zpracování tématu a charakteristice sekundární literatury, většina oblastí souvisejících s tématem této práce zůstala až doposud v české i německé právní historiografii téměř nezpracována, proto byl autor nucen tuto monografii zpracovat především na základě vlastního provedeného archivního výzkumu primárních pramenů. Jejich studium v badatelných českých archívech trvalo několik let a autorovi se podařilo získat a pořádit si kopie bezmála třinácti tisíc stran archiválií, z nichž velkou většinu také při zpracování této práce skutečně využil.

V tomto ohledu hrál samozřejmě nejdůležitější roli Národní archiv v Praze, který ve svých depozitářích uchovává archiválie spojené s činností ústředních státních orgánů. Největší počet využitých písemností pochází z fondů Ministerstva hospodářství a práce a Ministerstva sociální a zdravotní správy. Tato ministerstva hrála v legislativním procesu Protektorátu stěžejní roli, neboť připravovala nové právní předpisy pro zasedání Předsednictva ministerské rady. Jeho archivní fond byl rovněž využit, neboť se v něm nacházely písemnosti zachycující celý průběh legislativního procesu, který vedl k vydání pracovněprávních předpisů. Jelikož slibovaná a Němci často proklamovaná autonomie Protektorátu a jeho státních orgánů byla jen prázdným pojmem, protože do tzv. autonomní normotvorby výrazným způsobem zasahoval říšský protektor, tvořily archiválie z fondů Úřadu říšského protektora, Německého státního ministerstva pro Čechy a Moravu a státního tajemníka u říšského protektora v Čechách a na Moravě důležité prameny pro poznání skutečných zájmů a úmyslů okupační moci, které sledovala dikce určitých pracovněprávních norem a jež by nebylo možno z jiných zdrojů zjistit. Legislativní proces a jeho průběh zachycují také archiválie uložené v Archivu Kanceláře prezidenta republiky v protokolu L (legislativa).

Moravský zemský archiv byl druhým velkým archivním pracovištěm, jehož fondy byly při vzniku této práce využity. Jelikož v prvních letech existence Protektorátu hráli v pracovněprávní oblasti důležitou roli rovněž oberlandráti (vrchní zemští radové) jakožto složka nižší okupační správy, byly využitelné i písemnosti pocházející z jejich činnosti a uložené v tomto archivu.

Hlavním badatelským problémem se však ukázal fakt, že se nedochovalo příliš mnoho archiválií týkajících se činnosti úřadů práce, takže nebylo možno zcela dostatečným způsobem zmapovat jejich činnost. Jak ukázal výzkum, mnoho právních norem z pracovněprávní oblasti nebylo v praxi využíváno vůbec, či pouze velice omezeně (například v případě udělování podpor při včeleňování

do práce). Ačkoli příslušné nařízení možnost udělení podpory předvíдалo (jak se dozvídáme z některých hlášení), byla podpora úřadem práce udělena jen v několika případech. Ověřit a zjistit důvody, proč tomu tak bylo, není však možné, protože spisy úřadů práce nejsou v českých archivech, snad jen s několika málo výjimkami, dostupné. Důvod lze spatřovat ve skutečnosti, že ve městech, kde měly sídlo úřady práce, byly většinou zároveň situovány služebny gestapa, jehož příslušníci se v závěru války postarali o likvidaci spisového materiálu. Z důvodu nepřístupnosti, dosavadní nezpracovanosti a značné torzovitosti archiválií pocházejících z činnosti pracovních soudů nebylo možno zhodnotit jejich rozhodování v praxi a srovnat, zda došlo k nějakému posunu oproti předcházejícímu období či k ovlivňování ze strany výkonné moci.

Pro analýzu oblasti tzv. kolektivního pracovního práva a zastoupení zaměstnanců byl využit fond Národní odborové ústředny zaměstnancké, který je uložen ve Všeodborovém archivu v Praze.

Zpracování archiválií bylo náročné, neboť většina z nich je vyhotovena v němčině. Autor tak byl nucen pracovat s německým textem a následně česky reprodukovat jeho obsah, což bylo obtížné především u překladů dobové nacistické právní terminologie, pro kterou se v českém jazyce mnohdy jen velice stěží hledá ekvivalent. Aby proto nedocházelo k posunu významu při překladech, u důležitých pojmů, institutů či názvů úřadů je vždy v závorce uvedeno jejich původní německé znění. Stejně tak při identifikaci archiválie v poznámkovém aparátu je vedle překladu názvu dokumentu uveden rovněž jeho německý název na něm uvedený a původní jednacím číslo, aby tak byla dalším badatelům umožněna v případě potřeby možnost jej snáze dohledat. Jelikož však ne všechny archivní fondy použité v této práci byly dosud inventarizovány, obsahuje poznámkový aparát většinou pouze odkaz na konkrétní karton, ve kterém je daný dokument uložen.

Předložená monografie je primárně prací právně historickou, jejímž úkolem je analyzovat právní problematiku spojenou s výkonem práce v období Protektorátu Čechy a Morava. Zabývá se tedy právními předpisy upravujícími pracovní poměr. Nepředkládá však čtenáři jen jejich pouhý popis, nýbrž ukazuje, jaké motivy vedly k jejich vydání, což je možné rekonstruovat například z důvodových zpráv či námitek připomínkového řízení podaných v průběhu legislativního procesu. I když nefungoval parlament, tak na úrovni vlády a ministerstev probíhal legislativní proces minimálně v prvních letech trvání Protektorátu stejným způsobem jako v předcházejícím období s tou výjimkou, že do něj byl zapojen také říšský protektor, který často u protektorátní vlády vydání konkrétního právního předpisu inicioval a požadoval. Právě v tomto období je možno z námitek říšského protektora velice dobře rekonstruovat to, co okupační moci vadilo, a zjistit, jakým směrem se měla pracovníprávní oblast dle představ nacistů

dále ubírat. Poté, co po provedené Heydrichově správní reformě přešli němečtí úředníci z úřadu říšského protektora do jednotlivých ministerstev, zpracovávali německá stanoviska a požadavky rovnou při tvorbě návrhů právních předpisů.

Aby bylo možno zaznamenat i aplikační praxi a ukázat použití pracovníprávních norem v reálném životě, jsou v některých podkapitolách uvedeny i příklady z reálné aplikace právních předpisů.

Kromě právněhistorické linie sleduje monografie i další jevy související s prací, zejména z oblasti sociální politiky. V řadě případů se zabývá i nerealizovanými návrhy pracovníprávních předpisů, které se podařilo dohledat v archivech a které svědčí o tom, jak přemýšlela tehdejší politická reprezentace a jak někteří čeští úředníci usilovali o napodobení německých vzorů; jako příklad je možno zmínit návrh vládního nařízení o pracovním souručenství či o všeobecné pracovní službě.

Předložená monografie zachycuje vývoj právní regulace práce v celém období existence Protektorátu Čechy a Morava. Vzhledem k četnosti vydávaných pracovníprávních norem je zvláštní pozornost věnována především období let 1939 až 1940, kdy jich bylo vydáno největší množství, neboť okupační moc v tomto období usilovala o přeměnu dosud „liberalisticky“ pojímaného výkonu práce na systém řízené a nucené práce, který by zapadal do centrálně řízeného válečného hospodářství Velkoněmecké říše. K dalšímu masivnímu nárůstu počtu vydaných pracovníprávních předpisů došlo až v závěru druhé světové války, kdy tyto normy musely bezprostředně reagovat na válečné události a jimi způsobené rychle probíhající změny.

Věcná materie této monografie je členěna do jedenácti kapitol. Pro pochopení sledovaného účelu vydávání některých pracovníprávních norem a vůbec pojetí pracovníprávních institutů dle nacistických představ je v úvodních pasážích věnována pozornost ideologickému pojetí práce a vybraným kategoriím pracovního práva. Práce podává také stručný nástin říšského pracovního práva, které bylo vzorem pro právo protektorátní. Z hlediska sledovaného tématu je stěžejní část věnována omezení autonomie zaměstnance a zaměstnavatele v pracovníprávních vztazích, jakož i vytvoření a fungování systému řízené a nucené práce. V prvním případě se jedná především o zásahy do mzdové politiky či zákaz hromadného propouštění, ve druhém pak o zavedení pracovní povinnosti, přikazování pracovních sil k výkonu práce, včleňování do práce a konečně nucené nasazení českých pracovních sil na území Říše. Jelikož v období Protektorátu nebylo pracovní právo kodifikováno v jednom zákoníku, jako je tomu od poloviny šedesátých let minulého století v případě zákoníku práce, neměly ani pracovníprávní normy většinou všeobecnou závaznost pro všechny zaměstnance a vztahovaly se tak často pouze na některá odvětví. Z tohoto důvodu byla do předkládané publikace zařazena kapitola analyzující zvláštní pracovníprávní postavení některých

skupin zaměstnanců. Stejně tak jsou dále analyzována pracovníprávní specifika související s učebním poměrem. Kolektivní právo v období Protektorátu také doznalo značných změn, které popisuje kapitola pojednávající o zastoupení zaměstnanců. Na tomto místě je pozornost věnována především Národní odborové ústředně zaměstnanecké a její činnosti ve sledovaném období. V závěru je poukázáno na změny, které byly provedeny u orgánů řešících pracovníprávní spory mezi zaměstnanci a zaměstnavateli. Rovněž je zde analyzována činnost úřadů, které měly co do činění se správou práce – ať už souvisely s vytvářením pracovníprávních norem (Ministerstvo hospodářství a práce), s jejich aplikací (úřady práce), či dozorem nad jejich dodržováním (živnostenská inspekce).

Dosavadní stav zpracování tématu a charakteristika sekundární literatury

Ačkoli hrály práce a pracovní právo v období Protektorátu Čechy a Morava velice důležitou roli a za šest let jeho existence bylo vydáno velké množství pracovníprávních předpisů dosahující počtu několika set, tato problematika se za celá dlouhá léta nedočkala v české právní historiografii podrobného zpracování. Dosavadní nezpracovanost se však netýká jen oblasti práva pracovního, nýbrž i téměř všech ostatních právních odvětví s výjimkou práva trestního. Vývoj pracovního práva nejen v období Protektorátu, ale i před jeho vyhlášením a po skončení druhé světové války v současnosti zachycuje pouze jediná monografie pocházející z pera brněnských právních historiků s názvem *Vývoj soukromého práva na území českých zemí. II. díl*,³ která vznikla jako výsledek stejnojmenného tříletého grantového projektu řešeného v letech 2010–2012. Ladislav Voják a Jaromír Tauchen zde v kapitole věnované vývoji pracovního práva podávají jeho systematický a podrobný výklad od počátků formování tohoto právního odvětví až do konce osmdesátých let minulého století. Z dalších publikací těchto autorů mohou čtenáři získat základní přehled o historii a vývoji pracovního práva v českých zemích, a to v němčině a angličtině.⁴ Analýze protektorátních pracovníprávních norem se doposud věnoval v posledních pěti letech podrobně

³ VOJÁČEK, L., SCHELLE, K., TAUCHEN, J. a kol. *Vývoj soukromého práva na území českých zemí. II. díl*. Brno: Masarykova univerzita, 2012, s. 801–957.

⁴ VOJÁČEK, L., SCHELLE, K., TAUCHEN, J. a kol. *Die Entwicklung des tschechischen Privatrechts*. Brno: Masaryk-Universität, 2011, s. 204–237; VOJÁČEK, L., SCHELLE, K., TAUCHEN, J. a kol. *An introduction to history of Czech private law*. Brno: Masaryk University, 2011, s. 123–151.

pouze Jaromír Tauchen.⁵ Stručný přehled o protektorátní pracovníprávní legislativě pak podává ve své učebnici pracovního práva Miroslav Bělina.⁶

Jediné téma, které je z oblasti právní regulace práce v období Protektorátu dnes již dostatečným způsobem zpracováno, představuje problematika nuceného nasazení českých dělníků v Říši. Stěžejní část práce v tomto směru vykonal již před poměrně dlouhou dobou František Mainuš, který v období politického uvolnění šedesátých let minulého století publikoval ideologicky nezátížené práce nazvané *Totální nasazení a Totálně nasazení (1939–1945)*, které v tomto oboru mohou být dodnes považovány za základní díla. Mainuš se tématu nuceného pracovního nasazení českých pracovních sil pro válečné hospodářství Říše věnoval společně se Zdeňkem Konečným⁷ i v sedmdesátých a osmdesátých letech minulého století. Právě v tomto období byly ve Spolkové republice Německo započaty diskuze o odškodnění bývalých nuceně nasazených, kdy začali být poprvé považováni také za oběti nacistického režimu.⁸ Nejvýrazněji do této diskuze zasáhl Ulrich Herbert, který nucenou práci nechápal jako jev, jež souvisel pouze s fenoménem války, nýbrž rovněž jako projev bezpráví spáchaného nacisty. Navíc poukázal i na výraznou spoluúčast německých podniků na organizaci a realizaci systému nucené práce.

Od devadesátých let minulého století se pak německá historiografie začala intenzivně zabývat zahraničními dělníky, kteří byli z různých evropských zemí nasazeni na otročké práce ve Třetí říši. V této době došlo u německých autorů ke změně jejich přístupu; již nevycházely rozsáhlé práce zabývajícími

⁵ Jmenovat můžeme například následující základní práce k tématu TAUCHEN, J. *Pracovní právo v Protektorátu Čechy a Morava – ještě soukromoprávní odvětví? Dny práva 2011 – Days of Law 2011*. Brno: Masarykova univerzita, 2012, s. 245–258; *Pracovní právo v Protektorátu Čechy a Morava – několik shrnujících poznámek*. In: KNOLL, V. (ed.). *Naděje právní vědy. Býkov 2010*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2011, s. 166–175; *Zavedení pracovní povinnosti a systému nucené práce v Protektorátu Čechy a Morava*. In: VOJÁČEK, L., TAUCHEN, J., SCHELLE, K. (eds.). *Proměny soukromého práva. Sborník příspěvků z konference ke 200. výročí vydání ABGB*. Brno: Masarykova univerzita, 2011, s. 414–426.

⁶ BĚLINA, M. a kol. *Pracovní právo*. 4. vyd. Praha: C. H. Beck, 2010, s. 29–31.

⁷ KONEČNÝ, Z., MAINUŠ, F. *Nasazení české mládeže při budování zákopových opevnění koncem druhé světové války. Sborník Matice moravské*, roč. 86, 1967, s. 17–42; KONEČNÝ, Z., MAINUŠ, F. *Pracovní nasazení Čechů v Německu počátkem druhé světové války (1939–1942). Sborník prací Filozofické fakulty brněnské university. Řada historická (C)*, roč. 17, č. 15, 1968, s. 27–51; KONEČNÝ, Z., MAINUŠ, F. *Pracovní nasazení Čechů v Německu před vypuknutím druhé světové války. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské university. Řada historická (C)*, roč. 18, č. 16, 1969, s. 121–142.

⁸ Do diskuze přispěl například Ulrich Herbert knihami *Fremdarbeiter: Politik und Praxis des Ausländer-Einsatzes in der Kriegswirtschaft des Dritten Reiches*. 2. vyd. Berlin: J. H. W. Dietz, 1985 a *Geschichte der Ausländerbeschäftigung in Deutschland, 1880 bis 1980: Saisonarbeiter, Zwangsarbeiter, Gastarbeiter*. Berlin: J. H. W. Dietz, 1986.

se politickými či sociálními dějinami, ale historici se přiklonili spíše ke zpracování analýz, ve kterých začínají poukazovat na to, jak konkrétní nástroje a mechanismy moci fungovaly, a zaměřují se přitom na každodenní problémy života zahraničních dělníků. Příslušné práce se tak zabývají nuceně nasazenými v jednotlivých regionech, městech či podnicích, popřípadě postavením nuceně nasazených v jednotlivých zemích.

Ve vztahu ke specifickému postavení pracovních sil z Protektorátu v Říši je možné zmínit práce Marka Spoerera⁹, Stephana Posty¹⁰ či především rozsáhlou disertační práci Steffena Beckera.¹¹ Vedle analýzy příslušných právních předpisů se věnují i náborové politice Třetí říše či běžnému životu nuceně nasazených (životu v táboře či trávení volného času).

V České republice se zájem laické i odborné veřejnosti o problematiku nucených prací ve Třetí říši projevil na konci devadesátých let minulého století, kdy se Spolková republika Německo na základě mezinárodních jednání zavázala odškodnit nuceně nasazené pocházející z českých zemí. Jelikož při podávání žádostí o odškodnění bylo nutno doložit celou řadou dokladů, hrál v tomto směru důležitou roli Státní ústřední archiv v Praze (dnešní Národní archiv), jehož pracovníci se v následujících letech tématem nuceně nasazených intenzivně zabývali (jmenovitě Monika Sedláková, Jaroslav Pažout a Zdeňka Kokošková). Jako jeden z výstupů lze zmínit sborník *Museli pracovat pro Říši*.¹² Kancelář pro oběti nacismu publikovala v roce 2003 sborník příspěvků, které byly věnovány různým podobám nucené práce v Protektorátu.¹³ V letech 2008–2010 byl v Národním archivu řešen projekt k problematice nuceného pracovního nasazení českého obyvatelstva Protektorátu, jehož výsledky je možno považovat za dosud nejlepší zpracování tohoto tématu. Výstup projektu představuje velice dobře zpracovaná edice dokumentů z českých i německých archivů, doplněná

⁹ SPOERER, M. *Zwangsarbeit unter dem Hakenkreuz: ausländische Zivilarbeiter, Kriegsgefangene und Häftlinge im Deutschen Reich und im besetzten Europa 1939–1945*. Stuttgart: Dt. Verl.-Anst., 2001; v češtině vyšlo v roce 2005 v nakladatelství Argo.

¹⁰ POSTA, S. *Tschechische „Fremdarbeiter“ in der nationalsozialistischen Kriegswirtschaft*. Dresden: Hannah-Arendt-Institut für Totalitarismusforschung an der Technischen Universität Dresden, 2002.

¹¹ BECKER, S. *Von der Werbung zum „Totaleinsatz“: die Politik der Rekrutierung von Arbeitskräften im „Protektorat Böhmen und Mähren“ für die deutsche Kriegswirtschaft und der Aufenthalt tschechischer Zwangsarbeiter und -arbeiterinnen im Dritten Reich 1939–1945*. Berlin: dissertation de-Verlag im Internet, 2005.

¹² KOKOŠKOVÁ, Z., KOKOŠKA, S. (eds.). *Museli pracovat pro Říši: nuceně pracovní nasazení českého obyvatelstva v letech 2. světové války*. Praha: Státní ústřední archiv, 2004.

¹³ „Nepřichází-li práce k Tobě“: různé podoby nucené práce ve studiích a dokumentech = „Kommi die Arbeit nicht zu Dir“: verschiedene Formen der Zwangsarbeit in Studien und Dokumenten. Praha: Česko-německý fond budoucnosti – Kancelář pro oběti nacismu, 2003.

komentářem, pod názvem *Pracovali pro Třetí říši*.¹⁴ Problematice nucené práce v období Protektorátu se podrobně věnovala rovněž monografie Veroniky Mojišové *Vývoj nucené práce na území České republiky ve 20. století*.¹⁵

Podíváme-li se na dobovou protektorátní odbornou literaturu, musíme konstatovat, že přímo k oblasti pracovního práva žádná souhrnná monografie či komentář publikovány nebyly. Bylo to zřejmě i z toho důvodu, že se právní normy z pracovněprávní oblasti velice často měnily a docházelo k neustálým změnám souvisejícím s postupným dovytvářením systému řízení a nucené práce. Komentáře k dílčím otázkám souvisejícím s pracovním poměrem je možné nalézt v časopisech *Právník*, *Právní praxe* či *Sborníku věd právních a státních*. V právnických časopisech svá pojednání také často publikovali přímo němečtí vysocí úředníci Ministerstva hospodářství a práce, kteří tak podávali výklad nových pracovněprávních předpisů, jejichž sami byli autory. Tento výklad k určitým vládním nařízením býval následně vydáván i knižně, většinou v českém i německém jazyce.¹⁶ Zvláštní postavení zaujímal časopis vydávaný Národní odborovou ústřednou zaměstnaneckou s názvem *Práce a hospodářství: měsíčník pro hospodářství a sociální politiku*¹⁷, jehož příloha nesla název *Pracovní právo*, v níž byli dělníci informováni o novinkách v pracovněprávní oblasti. „Výdobytky“ okupační sociální politiky, přehledy mzdových vyhlášek, stejně i výklad určitých právních norem byly prezentovány také na stránkách ostatního odborářského tisku.

Pro aplikační praxi byla určena dvoujazyčně psaná příručka *Sociální a pracovní právo v Čechách a na Moravě*,¹⁸ kterou zpracovali zaměstnanci Spojovacího úřadu německého státního ministra pro styk s odbory (*Verbindungsstelle des Deutschen Staatsministers zu den Gewerkschaften*). Tato zahrnuje právní stav pouze

¹⁴ KOKOŠKOVÁ, Z., PAŽOUT, J., SEDLÁKOVÁ, M. (eds.). *Pracovali pro Třetí říši: nuceně pracovní nasazení českého obyvatelstva Protektorátu Čechy a Morava pro válečné hospodářství Třetí říše (1939–1945): edice dokumentů*. Praha: Scriptorium, 2011.

¹⁵ MOJIŠOVÁ, V. *Vývoj nucené práce na území České republiky ve 20. století*. Ostrava: KEY Publishing, 2014, s. 16–55.

¹⁶ Například RIEBER, H. *Die Arbeitseinsatzhilfe im Protektorat Böhmen und Mähren RegVo v. 27. August 1943, Slg. 250/43: Text-Ausgabe mit Durchführungsvorschriften und Anmerkungen nebst Vorwort und einer Einführung*. Berlin: Volk und Reich Verlag, 1943; totéž v českém jazyce *Podpora při včlenování do práce v Čechách a na Moravě: podle vládního nařízení ze dne 27. srpna 1943, č. 250 Sb.: Úvod, znění vládního nařízení s prováděcími předpisy, poznámkami a komentářem*. 4. komentované rozšířené vydání. Praha: Orbis, 1944.

¹⁷ *Práce a hospodářství: měsíčník pro hospodářství a sociální politiku s přílohou Pracovní právo*. Praha: Národní odborová ústředna zaměstnanecká, 1940–1945.

¹⁸ MENZEL, M., KÖSTER, W., a kol. *Sociální a pracovní právo v Čechách a na Moravě: nejdůležitější mzdové a pracovní podmínky dělníků a zaměstnanců. = Sozial- und Arbeitsrecht in Böhmen und Mähren: die wichtigsten Lohn- und Arbeitsbedingungen der Arbeiter und Angestellten*. Praha: Lidé-Práce, 1943.

ke konci roku 1942, avšak i přes tento nedostatek představuje jedinou dobovou přehledovou publikaci, která je s to podat nejdůležitější informace o platných normách pracovního práva. Přehled důležitých pracovněprávních norem jak autonomního, tak i říšského práva platných v Protektorátu včetně jejich znění vytvořili pracovníci oddělení justice u Úřadu říšského protektora v rámci německy vydané sbírky zahrnující i další právní odvětví pod názvem *Das neue Recht in Böhmen und Mähren*.¹⁹ Ze sbírek právních předpisů v českém jazyce je možné nejvíce využít *Nové zákony Protektorátu Čechy a Morava*, která byla sestavena vrchním odborovým radou Ministerstva vnitra Josefem Hoffmannem a vycházela po celou dobu války. Kromě přetištění některých méně dostupných pracovněprávních předpisů (z věstníků ministerstev, úředního listu či zemských věstníků) a překladů říšských právních norem zde byl vždy publikován i krátký výkladový komentář.²⁰

Informace o problematice právní regulace práce a systému nucené práce je možné částečně čerpat i z obecných prací, které se ze státoprávního hlediska zabývají obdobím Protektorátu Čechy a Morava. Ačkoli obecných publikací o době nacistické okupace českých zemí bylo v minulosti vydáno poměrně mnoho a toto období do dnešních dnů přitahuje značnou pozornost badatelů, ne všechny publikované texty jsou kvalitní a opírají se o pramenný výzkum. Problém prací publikovaných před rokem 1989 většinou spočívá v jejich redukcí metod okupační politiky nacistů pouze na teror, či naopak na přeceňování síly komunistického odboje.²¹

Některým dílčím otázkám souvisejícím s právní regulací práce se v minulosti věnovali i autoři syntéz sociálních a hospodářských dějin. Na prvním místě musí být jmenován Václav Král a jeho třídílné *Otázky hospodářského a sociálního vývoje v českých zemích 1938–1945*.²² Ačkoli tato práce vyšla již ve druhé polovině padesátých let minulého století a od skončení druhé světové války v té době tedy uběhlo pouhých deset let, její autor měl při jejím zpracování přístup k archivním zdrojům, které také velice dobře zužitkoval. Problémem této práce je však její až příliš často uplatňované, i když s ohledem na období svého vzniku asi pochopitelné, ideologické hledisko a z něho pramenící nesprávné vyvození

¹⁹ KRIESER, H. (ed.), *Das neue Recht in Böhmen und Mähren. Teil I–IV*. Praha: Volk und Reich Verlag, 1943–1944; pracovnímu právu, úpravě pracovního nasazení, podporám včleňování do práce a sociálního pojištění jsou věnovány s. 1455–1628.

²⁰ HOFFMANN, J. a kol. *Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava*. Praha: V. Linhart, 1939–1945.

²¹ Jako příklad je možno uvést publikaci Václava Krále s názvem *Pravda o okupaci*. Praha: Naše vojsko, 1962.

²² KRÁL, V. *Otázky hospodářského a sociálního vývoje v českých zemích v letech 1938–1945. I–III*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1957–1959; pro pracovněprávní oblast je využitelný především třetí díl, který pojednává o zaměstnanosti, pracovní době, produktivitě práce, mzdách a jejich výši, bezpečnosti práce či obecně o postavení dělníků.

závěrů. Král zde však prezentuje celou řadu zajímavých, na jiných místech dosud nepublikovaných statistických údajů, ze kterých lze čerpat i dnes. Hospodářským a sociálním dějinám Protektorátu se ve svých pracích omezeně věnovali i Václav Průcha²³ či nejnověji Jakub Rákosník.²⁴

Jelikož po vzniku Protektorátu došlo k recepci většiny dosavadních právních norem, tedy včetně předpisů pracovního a občanského práva, je možno v tomto ohledu pro obecné vymezení pracovního poměru a pro zjištění výchozího stavu pracovního zákonodárství vycházet z celé řady titulů dobové prvorepublikové sekundární literatury. Mnoho z nich obsahuje i četné odkazy na judikaturu, která dávala obecným ustanovením konkrétní podobu.²⁵ Za překážku v jejich využití je však možno považovat jejich dobový jazyk, který často znesnadňuje pochopení smyslu textu. Jelikož byla služební (pracovní) smlouva upravena ve všeobecném občanském zákoníku, který zůstal v platnosti i během války, jsou využitelné rovněž jeho komentáře vydané po roce 1916, kdy třetí dílčí novelou dostala příslušná ustanovení novou podobu. Nejrozsáhlejší výklad podávají ve svém monumentálním komentáři František Rouček a Jaromír Sedláček.²⁶ Pracovní smlouvou se zabýval rovněž Jan Krčmář.²⁷

Z právněhistorického hlediska jsou důležité práce, které mapují fungování okupačního aparátu, legislativní proces a ovlivňování autonomního práva právem říšským. Takových publikací je však bohužel skutečně velmi málo. Za elementární lze v tomto směru považovat práci Pavla Maršálka, který věnoval svou pozornost proměnám státoprávního uspořádání Protektorátu v souvislosti s profilováním hlavních cílů a s modifikacemi okupační politiky, dále specifickým normotvorby a aplikace práva.²⁸ Z ostatních prací o státoprávním uspořádání

²³ PRŮCHA, V. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*. Brno: Doplněk, 2004.

²⁴ RÁKOSNÍK, J. a kol. *Sociální stát v Československu: právně-institucionální vývoj v letech 1918–1992*. Praha: Auditorium, 2012.

²⁵ Zmínit je možné především tyto tři publikace: KOTEK, J. *Příručka pracovního práva: soustavný výklad zákonů o právu pracovním*. Praha: Československý kompas, 1932; PETERKA, O. *Pracovní právo: Výklad přítomného stavu pracovního zákonodárství*. Brno: Nakladem Moravského nakladatelství, B. Pištělák, 1936; KASANDA, J. *Pracovní právo Republiky československé: soubor norem upravujících pracovní právo s judikaturou a poznámkami*. 2. vyd. Praha: Právnícké knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1938.

²⁶ SEDLÁČEK, J., ROUČEK, F. *Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. Díl pátý. (§ 1090–1341)*. Praha: Právnícké knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1937.

²⁷ KRČMÁŘ, J. *Pracovní smlouva*. In: *Slovník veřejného práva*, sv. III. Brno: Polygrafie-Rudolf M. Rohrer, 1934, s. 441–451; *O smlouvě námezdní dle práva rakouského se zřetelem ku právu římskému*. Praha: Bursík & Kohout, 1902.

²⁸ MARŠÁLEK, P. *Pod ochranou hákového kříže: nacistický okupační režim v českých zemích 1939–1945*. Praha: Auditorium, 2012; *Protektorát Čechy a Morava: státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu v českých zemích 1939–1945*. Praha: Karolinum, 2002.

Protektorátu jsou využitelná díla Emila Soboty,²⁹ Tomáše Pasáka³⁰ či Detlefa Brandese.³¹ Každodenní život v Protektorátu zmapovali ve svých pracích Jan Gebhart, Jan Kuklík st.³² či nejnověji Jan Boris Uhlíř.³³

Vzhledem k prosazení principu zvláštního zákonodárství i v pracovním právu byl upraven specifickým způsobem pracovní poměr s osobami židovského původu. K postavení Židů v pracovníprávních vztazích jsou využitelné obě dvě monografie³⁴ od Heleny Petrův, které z právního pohledu snad představují v současnosti nejlepší zpracování právního postavení židovské menšiny v období Protektorátu.

Máme-li zkoumat regulaci práce v období nacistické okupace českých zemí, nemůžeme pominout tzv. kolektivní pracovní právo a činnost odborů. Původně roztržštěné odborové organizace byly sjednoceny do Národní odborové ústředny zaměstnancké, která se tak pokusila o ovlivňování, řízení a kontrolu českého dělnictva v duchu nacistické ideologie a o jeho stimulaci k podávání vyšších pracovních výkonů. Dějiny odborového hnutí byly několikrát zpracovány v období před rokem 1989, a to jak ve formě syntéz, tak i dílčích studií, avšak z důvodu jejich ideologického zaměření a uplatnění marxistického hlediska jsou dnes prakticky nepoužitelné.³⁵ Po roce 1989 zájem o odbory a jejich historii zcela

²⁹ SOBOTA, E. *Co to byl protektorát*. Praha: Kvasnička a Hampl, 1946.

³⁰ PASÁK, T. *Pod ochranou Říše*. Praha: Práh, 1998; *Český fašismus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945*. Praha: Práh, 1999.

³¹ BRANDES, D. *Češi pod německým protektorátem: okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945*. Vyd. 2. Praha: Prostor, 2000.

³² GEBHART, J., KUKLÍK, J. st. *Dramatické i všední dny protektorátu*. Praha: Themis, 1996; GEBHART, J., KUKLÍK, J. st. *Velké dějiny země Koruny české. Svazek XVa. a XVb*. Praha: Paseka, 2006–2007.

³³ UHLÍŘ, J. B. *Ve stínu říšské orlice: Protektorát Čechy a Morava, odboj a kolaborace*. Praha: Aleš Skřivan ml., 2002; UHLÍŘ, J. B., KAPLAN, J. *Praha ve stínu hákového kříže*. Praha: Ottovo nakladatelství, 2005; UHLÍŘ, J. B. *Protektorát Čechy a Morava v obrazech*. Praha: Ottovo nakladatelství, 2008.

³⁴ PETRŮV, H. *Právní postavení židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939–1941)*. Praha: Sefer, 2000; *Zákonné bezprávi: Židé v Protektorátu Čechy a Morava*. Praha: Auditorium, 2011. Studii o postavení židovského obyvatelstva v pracovníprávních vztazích publikoval také Jaromír Tauchen: *Diskriminace Židů v pracovním právu v Protektorátu Čechy a Morava. COFOLA 2010: the Conference Proceedings*. Brno: Masarykova univerzita, 2010, s. 742–752; publikováno také v angličtině TAUCHEN, J. *The Status of Jews in Labor Relationships in the Protectorate of Bohemia and Moravia. Miscellanea Historico-Iuridica*, roč. 10, č. 1, 2011, s. 183–190.

³⁵ Například DUBSKÝ, V. a kol. *Nástin dějin československého odborového hnutí: od vzniku prvních organizací odborového typu do období nástupu k výstavbě socialismu*. Praha: Práce, 1963; DUBSKÝ, V., KEBORTOVÁ, M., HONSOVÁ, L. *Historický vývoj rudých odborů*. Praha: Práce, 1989; KUPKA, J., BURIÁN, L. (eds.). *KSC a odbory v 60leté historii bojů čs. dělnické třídy*. Praha: Lektorský sbor Ústřední rady odborů, 1981; ŠEVECOVÁ, D. *Sociální politika nacistů v takzvaném protektorátu v letech 1939–1945 a její vliv na postavení českých pracujících*.

upadl, avšak v posledních letech se jimi zabývá František Čapka, který ve své práci *Odbory v českých zemích v letech 1918–1948*³⁶ objektivně a bez apriorních dogmatických postulatů komplexně zmapoval a mnohdy i přehodnotil historii odborového hnutí v českých zemích. Několik studií k vývoji protektorátních odborů publikoval také Jiří Pokorný.³⁷

Jelikož nikoli ve všech případech odráží analýza platných právních předpisů skutečný stav, jsou často velice dobře využitelné i dobové memoáry či vzpomínky. Při jejich využití je však nutno mít na paměti, že jejich autoři skutečnosti někdy zkreslují či je nezachytí dle pravdy. Právní regulaci práce v období Protektorátu Čechy a Morava ve svých pamětech popsal jeden z nejdůležitějších úředníků Ministerstva hospodářství a práce dr. Wilhelm Dennler, který je vydal začátkem padesátých let v SRN pod názvem *Die böhmische Passion*.³⁸ Dennler, který se úpravě pracovníprávních vztahů věnoval již od října 1939 jako úředník Úřadu říšského protektora a následně po vytvoření Ministerstva hospodářství a práce také jako zástupce ministra dr. Waltra Bertsche, však ve svém deníku zachycujícím léta 1939–1947 popisuje realitu v Protektorátu až do nástupu Reinharda Heydricha jako téměř idylickou a ke svému podílu na vydávání předpisů zavádějících systém nucené práce se vůbec nevyjadřuje. Podává však dobrý obraz o chodu Ministerstva hospodářství a práce, jakož i o poměrech mezi německými úředníky a atmosféře, která v Protektorátu panovala. Ve smířlivém duchu napsal své paměti i další vysoký úředník okupačního aparátu dr. Horst Naudé, který v až do roku 1941 vedl Služebnu pro zemi moravskou Úřadu říšského protektora v Brně a následně se stal zástupcem zemského prezidenta v Praze.³⁹ Ve svých vzpomínkách Naudé líčí kromě všeobecných poměrů v Protektorátu rovněž i způsob práce německého okupačního aparátu a v některých okamžicích napjaté vztahy mezi německými úředníky. Omezeně využitelné jsou i paměti

In: *Dějiny socialistického Československa*, sv. 7. Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1985, s. 183–189.

³⁶ ČAPKA, F. *Odbory v českých zemích v letech 1918–1948*. Brno: Masarykova univerzita, 2008, s. 133–155; dále také možno odkázat na jeho práci *Odbory v českých zemích na konci první republiky a v letech protektorátu. Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, Řada společenských věd č. 23*. Brno: Masarykova univerzita, 2009, s. 94–120.

³⁷ POKORNÝ, J. *Práce pro Říši a Národní odborová ústředna zaměstnancká*. In: KOKOŠKOVÁ, Z., KOKOŠKA, S., PAŽOUT, J. (eds.). *Museli pracovat pro Říši: nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva v letech 2. světové války*. Praha: Státní ústřední archiv, 2004, s. 45–50 či Dovolena s Heydrichem. *Soudobé dějiny*, roč. 21, č. 3 2014, s. 364–381.

³⁸ DENNLER, W. *Die böhmische Passion*. Freiburg i. Br.: Dikreiter Verlagsgesellschaft, 1953.

³⁹ NAUDÉ, H. *Erlebnisse und Erkenntnisse. Band 1, Als politischer Beamter im Protektorat Böhmen und Mähren 1939–1945*. München: Fides-Verlagsgesellschaft, 1975.

vedoucího úřadu práce v Brně dr. Rolfa Petera, který v nich popisuje útěk skupiny zaměstnanců tohoto úřadu z Brna v samém závěru druhé světové války.⁴⁰

O poměrech v Předsednictvu ministerské rady a na Ministerstvu sociální a zdravotní správy, pod které až do začátku roku 1942 spadala pracovní právní oblast, podává informaci ve svých zatím nevydaných pamětech ministr Vladislav Klumpar.⁴¹

Pro oblast nuceného pracovního nasazení protektorátních státních příslušníků v Říši jsou omezeně využitelné rovněž jejich deníky, korespondence a memoáry, kterých bylo v uplynulých dvaceti letech vydáno kolem třiceti. Většinou však mají jen regionální charakter, ale velice dobře přibližují životní a pracovní podmínky nuceně nasazených (špatnou stravu, hlad, nevyspaní, špinu, apely a popluchy či kontroly spojené se šikanou), jakož i jejich zážitky, pocity a názory. Tyto texty svědčí také o tom, jakým způsobem mladí lidé v období Protektorátu prožívali válku a jak se vyrovnávali někdy i s otrockou prací pro Třetí říši, ať již v závodech na území Čech a Moravy, či na jiných místech Velkoněmecké Říše.⁴² Jako první představil v roce 1954 široké veřejnosti válečné prožitky

⁴⁰ PETER, R. *Den Tschechen entkommen, den Russen entflohen, aus Österreich geflüchtet*. Neckenmarkt: Novum pro Verlag, 2015.

⁴¹ Tyto paměti, které jsou autentickým svědectvím o zákulisí českého politického dění z prvních let existence Protektorátu, předal Vladislav Klumpar Archivu Národního muzea v roce 1963, kde dodnes čekají na své vydání (uloženy jsou ve fondu Vladislav Klumpar, č. 217).

Poměry v protektorátní vládě a zásahy do její autonomie ze strany německých míst v letech 1939–1941 popisuje ve svých pamětech rovněž přednosta prezidentské kanceláře a ministr dopravy Jiří Havelka knize *Dvojitý život: vzpomínky protektorátního ministra*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2015.

⁴² Zmínit je možné například následující: WIESNER, Z. *Tenkrát v Berlíně aneb byli jsme při tom*. Praha: NADAS – AFGH, 1996; HIBLBAUER, J. *Berlín 1943, aneb svědectví o zavlečení českých studentů z Pardubic do válečného Německa*. Pardubice: Východočeské muzeum, 1996; FRON, K. *Městečko na konci války*. Brno: Doplněk, 1998; TOMÁŠEK, D. *Třináctý dopis*. Třebíč: Akcent, 2000; ZVĚŘINOVÁ, S. *Devatenáct nám bylo pryč: totální nasazení dívčího ročníku 1924 trochu jinak*. Praha: Státní ústřední archiv, 2001; TRÁVNÍČEK, J. *Památce kamarádů z ročníku jedenadvacet, s nimiž jsem před šedesáti lety opouštěl vlast a kteří se nevrátili. Vlastivědný věstník moravský*, roč. 54, č. 4, 2002, s. 341–369; ŠVEC, J. A. *Moji synové: kronika života Rudy Vandase*. Písek: Prácheňské nakladatelství, 2002; USTOHAL, V. *Tunely pro Messerschmitty*. Tišnov: Sursum, 2003; RAKYTKA, J. *Nevolníci Říše*. Praha: Česká rada pro oběti nacismu, 2003; BÍLEK, J. (ed.). *My, nasazení na nucené práce ve druhé světové válce: z dopisů, vyprávění a dokumentů některých nasazených získaných v roce 2003*. Žďár nad Sázavou: Svaz nuceně nasazených občanů za druhé světové války, 2004; KUBŮ, J. *Tém, kteří nezažili, o těch, kteří zažili: památce všem dobrým a trpícím kamarádům*. Havlíčkův Brod: Krajská knihovna Vysočiny, 2004; HAVLÍKOVÁ, J., VONDRYSKOVÁ, L. (eds.). *Místo určení: Sársko – čeští nuceně nasazení vzpomínají*. Praha: Živá paměť, 2004; NEZKUSIL, L. *Z deníku nuceně nasazeného: zápisky z doby nuceného nasazení v Říši od 23. 10. 1942 do 26. 4. 1945*. Praha: Futura, 2005; ŠMEJKAL, J. *Kolonka, aneb, Osudy lidí za protektorátu*. Praha: Art Project Plus, 2005; KAREN, J. *Dopisy z Rajchu: úryvky z básní, dopisů a deníkových záznamů z nuceného nasazení*

nuceně nasazených a každodennost jejich života Karel Ptáčník ve svém románu *Ročník jedenadvacet*.⁴³ Tato publikace vyvolala velkou odezvu, byla přeložena do několika cizích jazyků a následně se dočkala i filmového zpracování.

* * *

Autor této monografie by chtěl tímto poděkovat všem, kteří se na jejím vzniku podíleli či jen nepřímo přispěli k jejímu zdárnému vydání. První dík náleží manželce Mgr. Veronice Tauchenové za její dlouholetou trpělivost a toleranci. Dále je nutno poděkovat kolegům z Katedry dějin státu a práva brněnské Právnické fakulty prof. JUDr. Ladislavu Vojáčkovi, CSc. a doc. JUDr. Karlu Schellemu, CSc., kteří vždy byli nápomocni nejen upřímnou radou, ale i skutkem. Další dík náleží za ochotu zpřístupnit a vyhledat potřebné archivní dokumenty archivářům paní Mgr. Vlastě Měšťánkové z Národního archivu, panu PhDr. Jakubu Doležalovi z Archivu Kanceláře prezidenta republiky a paní PhDr. Alžbětě Čornejové z Všeodborového archivu. Bohužel ne všechny archivy a archiváři jsou ochotni archiválie předkládat a ztěžují, či někdy i úplně blokují historický výzkum svým mnohdy velice neochotným přístupem nebo často nesmyslnými omezeními opřenými o zcela formalistický výklad archivního zákona. S takovými se autor předložené monografie za šest let přípravných prací také setkal a pevně doufá, že se české archivnictví v dalších letech v tomto směru posune o další krok vpřed.

1942–1945. Zlín: Zuzana Podmlová, 2006; KAREN, J. *Kdybych se snad nevrátil: korespondence a deníky z totálního nasazení 1942–1945*. Praha: Prostor, 2006; *Totální nasazení: historie, která by neměla být zapomenuta: vzpomínky těch, kteří to prožili: 60 let poté*. Brno: Magistrát města Brna, 2006; HOREK, V. *Totální nasazení*. Brno: Tribun EU, 2008; JANKA, K. (ed.). *Geraubte Leben: Zwangsarbeiter berichten*. Köln: Böhlau, 2008.

⁴³ PTÁČNÍK, K. *Ročník jedenadvacet*. Praha: Československý spisovatel, 1954.